

Lucjan Świto

Wydział Prawa i Administracji UWM w Olsztynie

MOBBING I PAJDOKRACJA – PRAWNOKARNE ASPEKTY PRZEMOCY W SZKOLE

WSTĘP

Przemoc jako przejaw patologii jest zjawiskiem od wieków towarzyszącym człowiekowi i podlegającym ewolucji wraz ze zmianami strukturalnymi społeczeństwa i postępowaniem cywilizacyjnym. Abstrahując od analizy definicji, klasyfikacji, źródeł i skutków przemocy – gdyż tego rodzaju ujęcie jest przedmiotem licznych i obszernych badań psychologiczno-socjologicznych¹ – dość powiedzieć, iż zjawisko to ma charakter powszechny i w coraz większym zakresie oraz na wiele sposobów pojawia się w strukturach szkoły. Istnienie tzw. „fali”, agresja w relacjach interpersonalnych w grupach rówieśniczych oraz wobec dorosłego personelu szkoły a nierzadko również i agresja nauczycieli wobec uczniów, staje się swoistym elementem codziennego życia szkoły, bulwersującym już nie z uwagi na samo swe zaistnienie, a dopiero ze względu na spektakularne (czasami nagłośnione przez opinię publiczną) skutki.

Najczęściej występującą formą przemocy w szkole jest mobbing, zwany niekiedy – dla podkreślenia specyfiki przemocy szkolnej – bullying². Oznacza ono

¹ Zob. m.in. K. Kmiecik-Baran, *Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne*, Warszawa 1999; I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994; J. Bińczycka, *Między swobodą a przemocą w wychowaniu*, Kraków 1997; E. Jarosz, *Przemoc wobec dzieci. Reakcje środowisk szkolnych*, Katowice 1998; J. Brągiel, *Zagadnienie przemocy wobec dziecka w rodzinie*, [w:] S. Kawula, A. Janke, *Pedagogika rodziny*, Toruń 1997; D. G. Myers, *Psychologia społeczna*, Poznań 2003.

² Pojęcie „mobbingu” pojawiło się w latach 60. w Szwecji, a następnie we Francji, Niemczech, Włoszech i USA na określenie przemocy zjawiska w pracy. Zostało utworzone z angielskiego rze-

tworzenie wokół ofiary, którą może być jednostka lub (rzadziej) grupa, atmosfery zagrożenia w celu wyłączenia jej z życia towarzyskiego lub z zespołu koleżeńskigo³. Cechami charakterystycznymi mobbingu jest to, że: dokuczanie ma charakter ciągły, trwa przez dłuższy czas (co najmniej pół roku), ofiara i sprawcy są w nierównej sytuacji a spotykają się często, jest ukrywany, zwykle wiąże się z rozgłaszaniem pogłosek, że ofiara jest „anormalna” i ma charakter działania celowego choć może być nieuświadomiane⁴. Mobbing przybiera postać obmowy, szykanowania, izolacji, szantażowania czy przemocy fizycznej⁵, przy czym szykan bezpośrednich częściej dopuszczają się chłopcy, natomiast w przypadku dziewcząt przemoc bywa (choć nie zawsze) pośrednia i sprowadza się do knucia intryg, plotkowania, wyśmiewania⁶. Ofiarami mobbingu bywają głównie osoby zastraszone, pasywne, słabsze fizycznie⁷. Wyraźnie jednakże podkreślić należy, iż mobbing szkolny (bullying) nie dotyczy relacji tylko pomiędzy uczniami. Zdarza się, że jego ofiarą pada nauczyciel, a mobbing stosowany jest przez uczniów. Agresja uczniów skierowana wobec nauczyciela bywa rozszerzana na członków jego rodziny, poprzez pogroźki jawne lub anonimowe, co dodatkowo „terroryzuje” ofiarę, podporządkowując ją prześladowcom⁸. Bywa również i tak, że także zachowanie nauczyciela może nosić cechy swoistego współudziału w mobbingu, wówczas, gdy nauczyciel nie reaguje na przejawy agresji grupy wobec ofiary, solidaryzuje się (choćaby milcząco) z napastnikami lub popiera jej przywódcę bądź też w sposób jawny lub zawoalowany kpi z klasowego *outsidera*⁹.

Poza mobbingiem przemoc w szkole przybiera szereg innych różnorodnych postaci. Jest nią tzw. „fala”, która mimo iż w pewnych swych aspektach podobna jest do lobbingu, nie może być z nim utożsamiana¹⁰, czy też przemoc „okazjonalna” dokonywana *ad hoc*, która mimo że nie wykazuje żadnego stopnia „zorganizowania” jest równie niebezpieczna i dotkliwa w skutkach. Nie kusząc się

czownika „mob”, co oznacza „tłum” albo „obłężenie” i wiąże się z angielskim czasownikiem „to mob”, co znaczy „rzucić się na kogoś lub na coś”.

³ D. Olwens, *Mobbing – fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać?*, Warszawa 1998.

⁴ A. Grzywa-Bilkiewicz, *Mobbing i bullying jako formy agresywnych zachowań uczniów*, „Nowa Szkoła” 2005, nr 6(634).

⁵ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001.

⁶ J. Danilewska, *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*, Warszawa 2002.

⁷ A. Roznowska, *Zjawisko agresji i lęku w szkole*, „Edukacja” 2001, nr 4, s.76–85.

⁸ A. K. Nowakowska, *Zachowania nauczycieli wobec agresji w szkole i ich przyczyny*, [w:] A. Rejzner, *Agresja w szkole, spojrzenie wieloaspektowe*, Warszawa 2004.

⁹ K. E. Dambach, *Mobbing w szkole*, Gdańsk 2003.

¹⁰ U podstaw „fali” leży z założenia różnica wieku lub pozycji ofiar i sprawców. Nierzadko prowadzi ona do wytworzenia się w szkołach formy społeczności alternatywnej, z własnym systemem wartości i kodeksem etycznym (zob. K. Dymek-Balcerek, *Patologie zachowań społecznych – rzeczywistość przelomu wieku XX/XXI. Rodzina dysfunkcyjna – przemoc*, Radom 2000).

o próbę dokonania ocen moralnych przemocy czy jej destrukcyjnego wpływu na proces wychowawczy wyraźnie stwierdzić należy, iż przemoc jest zagadnieniem, które przede wszystkim rodzi pytanie o odpowiedzialność prawną. Zjawisko to bowiem, mimo że rozgrywa się na terenie szkoły czy też w jej ramach, nie jest eksterytorialne, a przede wszystkim nie dzieje się poza granicami obowiązującego prawa.

Pytanie o wymiar prawnokarny przemocy w szkole zdaje się nabierać szczególnego znaczenia, jeśli zważy się, iż w wielu szkołach przemoc wciąż jest tematem tabu, co wynika zarówno z różnorodnych uwarunkowań społecznych, ale i z dość niskiej świadomości prawnej społeczeństwa, w tym świadomości samych pedagogów. Jak wskazują przeprowadzone badania¹¹, nauczyciele często nie reagują na przemoc w szkole, w tym na przemoc, której sami padają ofiarą, gdyż nie czują się kompetentni do podejmowania działań wobec osób przejawiających zachowania agresywne, a także – poza sytuacjami ewidentnymi – nie mają właściwego rozeznania co jest, a co nie jest naruszeniem prawa. Na postawę tego rodzaju wpływ ma również występująca w niejednej szkole pajdokracja¹² (wszechwładza dzieci), która sprawia, że uczeń traktowany jest jak nietykalne bóstwo, któremu wszystko wolno i który za swe naganne zachowania nie ponosi żadnej odpowiedzialności.

Artykuł niniejszy, poprzez krótki zarys typowych przestępstw popełnianych z użyciem przemocy oraz reguł proceduralnych dotyczących odpowiedzialności nieletnich i osób dorosłych, stanowi próbę przybliżenia prawnego aspektu przemocy w szkole w celu rozeznawania jej symptomów i skutecznego przeciwdziałania.

1. PRZEMOC W ŚWIETLE PRAWA KARNEGO – TYPOLOGIA PRZESTĘPSTW

Opisane powyżej zachowania nazwane zbiorczo „mobbingiem”, „falą” czy ogólnie „przemocą”, godzą w podstawowe dobra osobiste człowieka, w tym jego wolność, zdrowie psychiczne i fizyczne, dobre imię czy integralność cielesną. Dokonując ich oceny na gruncie prawa stwierdzić należy, iż zachowania te mogą

¹¹ A. K. Nowakowska, dz. cyt., s. 163–165.

¹² Jest to pojęcie zaczerpnięte z jęz. greckiego („paidos” – dziecko; „kratos” – siła, władza) i w pedagogice funkcjonuje ono jako określenie metody wychowawczej akcentującej zaspokojenie tych potrzeb dzieci, które wynikają z ich indywidualnych zdolności i zainteresowań, innymi słowy: akcentuje podporządkowanie procesu edukacyjnego woli dziecka a nie dziecka wymogom edukacyjnym.

wyczerpywać znamiona przestępstw stypizowanych w poszczególnych rozdziałach Kodeksu karnego¹³.

1.1. PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO CZCI I NIETYKALNOŚCI CIELESNEJ

Do najczęściej popełnianych występków, które spotkać można w ramach przemocy szkolnej należy określone w art. 212 § 1 i 2 k.k. „zniesławienie” (pomówienie) oraz stypizowane w art. 216 § 1 i 2 k.k. „znieważenie” a także polegające na użyciu przemocy fizycznej „naruszenie nietykalności cielesnej” (art. 217 § 1 k.k.). Zniesławienie (art. 212 § 1 k.k.) polega na pomówieniu innej osoby, grupy osób, instytucji, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nie mającej osobowości prawnej o takie postępowanie lub właściwości, które mogą poniżyć ją w opinii publicznej lub narazić na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności. Znieważenie natomiast polega na użyciu słów obelżywych lub na sformułowaniu zarzutów obelżywych bądź ośmieszających, czyli do podjęcia zachowania, które według zdeterminowanych kulturowo i społecznie aprobowanych ocen stanowi wyraz pogardy, uwłaczania czci drugiego człowieka. Zgodnie z powszechnie przyjętymi poglądami doktryny, pojęcie zniewagi winno być interpretowane obiektywnie i w świetle powszechnych standardów kulturowych, a nie jedynie subiektywnie. Oznacza to, że jeżeli dana wypowiedź nie zawiera elementów, które obiektywnie są uznawane za obraźliwe, nie dojdzie do zaistnienia zniewagi, mimo iż odbierający ją adresat czuł się jej treścią znieważony. Określonego zwrotu nie można przy tym rozpatrywać jako znieważającego w oderwaniu od kontekstu całej wypowiedzi i abstrakcyjnie, bowiem dany zwrot sam w sobie może znieważający nie być, jednakże w wypowiedzianym kontekście cechą taką zyska¹⁴. Obie te kategorie czynów zagrożone są surowszą sankcją karną, jeśli zostaną popełnione za pomocą środków masowego komunikowania (art. 212 § 2 k.k. i art. 216 § 2 k.k.). Środkami masowego komunikowania są wszelkie środki, których działanie sprowadza się do masowego przekazywania treści, a zatem: prasa, przekaz radiowy i telewizyjny, książka, plakat, film, a także – coraz częściej obecnie – Internet. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że Internet występuje jako „środek masowego komunikowania” wówczas, gdy wykorzystywany jest w celu przekazywania informacji do nieokreślonego lub wprawdzie określonego lecz tak liczebnego gremium podmiotów, iż można uznać je za „wielość odbiorców”. Tak jest np. w takiej sytuacji, gdy treści

¹³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997, Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553, dalej „k.k.”.

¹⁴ M. Filar, *Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa w polskim prawie karnym materialnym)*, Cz.PKiNP 2002, nr 2, poz. 25; postanowienie SN z 7.05.2008 w sprawie III K 234/07, Biul. PK 2008, nr 10, poz. 33, teza 1.

zabronione umieszczane są na forum danego serwisu lub na witrynie internetowej „www”¹⁵. Naruszenie nietykalności cielesnej (art. 217 § 1 k.k.) najczęściej polega na uderzeniu człowieka, jednakże może zostać popełnione również przez dokonanie jakiegokolwiek innej czynności ingerującej w sferę cielesności, jak np. oblanie płynem, podstawienie nogi, oplucie, przytrzymanie, obcięcie włosów i inne¹⁶. Nie zawsze musi się ono łączyć z wywołaniem bólu, ale musi być fizyczne, tzn. atak sprawcy musi być skierowany na ciało osoby pokrzywdzonej, chociaż sprawca wcale nie musi ofiary dotknąć bezpośrednio. Atak ten może bowiem być przeprowadzony za pomocą przedmiotu (np. ciągnięcie za ubranie) lub zwierzęcia (np. poprzez szczucie psem)¹⁷. Czyny tego rodzaju godzą nie tylko w nietykalność człowieka, ale również w jego godność.

1.2. PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO ŻYCIU I ZDROWIU

Do typowych przestępstw tego rodzaju należy przestępstwo spowodowania „ciężkiego uszczerbku na zdrowiu” (art. 156 § 1 k.k.), przybierające postać pozbawienia człowieka wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia lub innego ciężkiego kalectwa, ciężkiej choroby nieuleczalnej lub długotrwałej, choroby realnie zagrażającej życiu, trwałej choroby psychicznej, całkowitej lub znacznej trwałej niezdolności do pracy w zawodzie lub trwałego istotnego zeszpecenia lub zniekształcenia ciała oraz przestępstwo spowodowania „średniego” (art. 157 § 1 k.k.) i „lekkiego” (art. 157 § 2 k.k.) „uszczerbku na zdrowiu”, czyli spowodowania naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, innego niż określony w art. 156 § 1 k.k. (średni uszczerbek), bądź też spowodowania takiego naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, które trwały nie dłużej niż 7 dni (lekki uszczerbek).

Kolejnym typowym przestępstwem z tej kategorii czynów jest „udział w bójce” lub „pobicie” (art. 158 § 1 k.k.), w którym naraża się człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo nastąpienia skutku określonego w art. 156 § 1 lub 157 § 1 k.k. Przepis art. 158 § 1 k.k. nie określa sposobu udziału w pobiciu (bójce), co oznacza, że może to być każda forma świadomego współdziałania uczestników pobicia (bójki), jeżeli wspólne działanie powoduje narażenie człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo wystąpienia określonych wyżej skutków¹⁸. Ustawodawca przewiduje surowszą sankcję karną za udział

¹⁵ Tamże, teza 4; T. Fołta, *Zniesławienie i znieważenie w Internecie*, Prok. i Pr. 2006, nr 11, poz. 49.

¹⁶ K. Dudka, *Ochrona prawa do prywatności i jej ograniczenia w polskim prawie karnym*, cz. II, Cz.PKiNP 2002, nr 1, poz. 5.

¹⁷ B. Kurzępa, *Inna czynność seksualna jako znamię przestępstw*, Prok. i Pr. 2005, nr 5, poz. 62.

¹⁸ Zob. postanowienie SN z 22.04.2009 w sprawie IV KK 14/09; OSNKW 2009, nr 7, poz. 54.

w bójce lub pobiciu, w następstwie którego doszło do ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 158 § 2 k.k.), a jeszcze surowszą, jeśli następstwem bójki lub pobicia jest śmierć człowieka (art. 158 § 3 k.k.). Dla przypisania popełnienia czynu z art. 158 § 2 k.k. nie jest konieczne, by oskarżony zadał pokrzywdzonemu chociażby jeden cios w postaci kopnięcia, uderzenia pięścią lub narzędziem, bowiem za wystarczające dla bytu tego przestępstwa uznaje się świadome połączenie działania jednego ze sprawców z działaniem innego człowieka lub grupy osób przeciwko innemu człowiekowi lub grupie osób, jeżeli tylko z pobicia (bójki) wynikną skutki w postaci ciężkiego uszczerbku na zdrowiu i to niezależnie od tego, czy da się w sposób indywidualny ustalić, który konkretnie ze sprawców owe skutki spowodował¹⁹. Odpowiedzialność za udział w bójce lub pobiciu ma zatem charakter odpowiedzialności „zbiorowej”, przy czym wspólna odpowiedzialność wynika z samej istoty omawianego przestępstwa, w którym co najmniej dwie osoby atakują jedną broniącą się osobę (pobicie) lub co najmniej trzy osoby wzajemnie się atakują i jednocześnie same bronią się przed atakiem pozostałych (bójka). Nawet wówczas, jeśli możliwe jest ustalenie, iż śmierć jako następstwo pobicia nastąpiła w wyniku działania konkretnej osoby, to pozostali uczestnicy pobicia mogą odpowiadać za kwalifikowany udział w pobiciu, jeżeli taki właśnie skutek mogli przewidzieć²⁰. Zatem podmiotem przestępstw z art. 158 § 1–3 k.k. jest każdy, kto w jakikolwiek sposób bierze udział w bójce lub pobiciu, niezależnie od tego, czy jego osobisty udział wykazuje cechy działania niebezpiecznego dla życia lub zdrowia człowieka, a także niezależnie od tego, czy można mu przypisać zadanie ciosu powodującego następstwa, o których mowa w § 2 lub § 3 art. 158 k.k.²¹ Wzięcie udziału w bójce lub pobiciu z użyciem broni palnej, noża lub innego podobnie niebezpiecznego przedmiotu stanowi osobny rodzaj przestępstwa (art. 159 k.k.). W tym przypadku podmiotem przestępstwa nie jest każdy uczestnik bójki lub pobicia, ale tylko taki, który używa broni palnej, noża lub innego niebezpiecznego przedmiotu²².

1.3. PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO OPIECE

Czynem tego rodzaju jest przestępstwo „znęcania”. Norma art. 207 § 1 k.k. penalizuje zachowanie polegające na znęcaniu się fizycznym lub psychicznym nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym

¹⁹ Zob. wyrok SA w Łodzi z 24.09.2004 w sprawie II AKa 123/04; Prok. i Pr. 2006, nr 5, poz. 34.

²⁰ Zob. wyrok SA w Lublinie z 27.10.2008 w sprawie II AKa 189/08; LEX 477860.

²¹ Zob. wyrok SA w Krakowie z 13.02.2008 w sprawie II AKa 5/08; KZS 2008, nr 3, poz. 31.

²² Zob. wyrok SA w Katowicach z 19.12.2007 w sprawie II AKa 429/07; Prok. i Pr. 2008, nr 9, poz. 24.

stosunku zależności albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny. Znęcanie fizyczne może polegać na m.in. biciu, głodzeniu, poleceniu wykonywania upokarzających czynności, wyrzucaniu z domu itp. Zaś znęcanie psychiczne może wchodzić w grę m.in. w przypadku szydzenia, znieważania, straszenia, grożenia i in. Znamię „znerà się” oznacza zatem działanie albo zaniechanie polegające na umyślnym zadawaniu bólu fizycznego lub dotkliwych cierpień moralnych, powtarzającym się albo jednorazowym lecz intensywnym i rozciągniętym w czasie²³. Jest to przestępstwo, które skonstruowane zostało jako zachowanie z reguły wielodziałaniowe, naruszające różne dobra pokrzywdzonego, przy czym – poza szczególnymi wypadkami – dopiero pewna suma tych zachowań decyduje o wyczerpaniu znamion przestępstwa z art. 207 § 1 k.k.²⁴ W sytuacji, gdy znęcanie bywa połączone ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa (art. 207 § 2 k.k.) lub jeśli w wyniku znęcania pokrzywdzony targnie się na swoje życie (art. 207 § 3 k.k.), ustawodawca przewidział surowszą sankcję karną. Cecha „szczególnego okrucieństwa” wiąże się nie tyle ze skutkami czynu, ile przede wszystkim z rodzajem i sposobem działania sprawcy i jest rozpatrywana zawsze w odniesieniu do konkretnej osoby, relatywnie do jej stanu fizycznego i psychicznego²⁵. Przez targnięcie się na własne życie należy rozumieć samo podjęcie próby samobójstwa, czyli przystąpienie do zamiaru pozbawienia się życia, bez względu na to, czy skutek w postaci śmierci nastąpi²⁶.

1.4. PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO WOLNOŚCI

W skład występków tego rodzaju wchodzi określone w art. 189 § 1 k.k. „pozbawienie wolności”. Ustawa w wymienionym przepisie nie określa sposobu działania, a zatem chodzi tu o każde zachowanie, które polega na wyłączeniu możliwości poruszania się drugiej osoby np. poprzez jej zamknięcie bądź też na takie oddziaływanie na psychikę drugiej osoby, które doprowadza ją do przekonania o fizycznej niemożliwości zmiany pomieszczenia, chociażby istniała obiektywna możliwość opuszczenia danego miejsca i nawet jeśli pozbawienie wolności trwało krótki czas²⁷. Jeżeli pozbawienie wolności trwało dłużej niż 7 dni lub łączyło się ze szczególnym udręczeniem (art. 189 § 2 k.k.) sprawca podlega surowszej odpowiedzialności. Szczególnym udręczeniem są tego rodzaju dole-

²³ Zob. uchwała SN z 9.06.1976 w sprawie VI KZP 13/75, OSNKW 1976, nr 7–8, poz. 86; M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz praktyczny*, LEX; glosa R. A. Stefańskiego do postanowienia SN z 11.06.2002 w sprawie II KKN 258/00, OSP 2003, nr 3, poz. 41, teza 2.

²⁴ Zob. postanowienie SN z 11.12.2003 w sprawie IV KK 49/03, LEX nr 108048.

²⁵ Zob. wyrok SN z 17.12.1970 w sprawie IV KR 199/70, OSNKW 1971, nr 5, poz. 70.

²⁶ A. Barczak-Oplustil (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, LEX.

²⁷ Tamże.

gliwości, które w sposób zdecydowany wykraczają poza uciążliwości wynikające z samego faktu pozbawienia wolności²⁸. Kolejnym czynem z tej grupy jest wymieniona w art. 190 § 1 k.k. „groźba popełnienia przestępstwa”. Groźba ta może być wyrażona za pomocą wszystkich środków, a zatem zapowiedź popełnienia przestępstwa może być dokonana ustnie, na piśmie, za pomocą gestu czy też innego zachowania, jak np. zademonstrowanie niebezpiecznego narzędzia. Do wypełnienia znamion tego przestępstwa nie jest konieczne, aby sprawca osobiście groził pokrzywdzonemu, możliwe jest popełnienie tego przestępstwa przez posłużenie się osobą trzecią, która przekazuje treść groźby i nie jest też konieczne, aby groźący miał w rzeczywistości zamiar zrealizowania groźby²⁹. Zaznaczyć przy tym należy, iż obawa pokrzywdzonego i jego przekonanie o prawdopodobieństwie realizacji groźby muszą być uzasadnione, co oznacza, że zarówno okoliczności, w jakich groźba została wyrażona, jak i osoba groźącego wskazują, iż groźba została wyrażona na serio i daje podstawy do uzasadnionej obawy³⁰. Kolejnym przestępstwem z omawianej grupy jest określone w art. 191 § 1 k.k. zachowanie polegające na stosowaniu przemocy wobec osoby lub groźby bezprawnej w celu „zmuszenia do określonego działania, zaniechania lub znoszenia”. Przesłębstwo to należy do przestępstw formalnych, tzn. jest ono dokonane z chwilą użycia przez sprawcę określonych w ustawie środków (czyli przemocy wobec osoby lub groźby bezprawnej), bez względu na to, czy pokrzywdzony zachowa się w sposób, do jakiego zmuszał go sprawca³¹. Jeśli stosowanie wymienionych środków ma na celu wymuszenie zwrotu wierzytelności, stanowi to osobną kategorię przestępstwa, określoną w § 2 tego przepisu.

1.5. PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO WOLNOŚCI SEKSUALNEJ I OBYCZAJNOŚCI

Kodeks karny w art. 197 § 1 i 2 przewiduje dwa typy zasadnicze zgwałcenia: doprowadzenie ofiary do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej wykonania przez nią takiej czynności. „Obcowanie płciowe” obejmuje swym zakresem znaczeniowym akty spółkowania oraz jego surogaty, tj. gdy czynność sprawcza polega na bezpośrednim kontakcie płciowym ciała sprawcy z organami płciowymi ofiary lub też z tymi częściami jej ciała, które sprawca traktuje równoważnie i na których lub za pomocą których sprawca wyładowuje swój popęd seksualny³². „Inna czynność seksualna” jest znamieniem

²⁸ Zob. wyrok SA w Katowicach z 24.01.2008 w sprawie II AKa 396/07, Prok. i Pr. 2008, nr 7–8, poz. 40.

²⁹ K. Daszkiewicz-Paluszyńska, *Groźba w polskim prawie karnym*, Warszawa 1958, s. 74.

³⁰ A. Zoll, *Komentarz do art. 191 Kodeksu karnego*, LEX.

³¹ Zob. wyrok SN z 26.09.2006 w sprawie Wa 27/06, OSNwSK 2006, nr 1, poz. 1809.

³² M. Filar, *Przesłębstwo zgwałcenia w polskim prawie karnym*, Warszawa-Poznań 1974, s. 83.

otwartym i niepoddającym się łatwo obiektywizacji, z punktu widzenia kryteriów czysto biologicznych czy fizjologicznych, wywołując liczne dysputy w literaturze³³. O tym, czy dana czynność jest czy też nie jest czynnością seksualną decydować mogą także oceny kulturowe³⁴. Sąd Najwyższy w jednym ze swych orzeczeń wyraził pogląd iż „inna czynność seksualna [...] to takie zachowanie nie mieszczące się w pojęciu obcowania płciowego, które związane jest z szeroko rozumianym życiem płciowym człowieka, polegające na kontakcie cielesnym sprawcy z pokrzywdzonym lub przynajmniej na cielesnym i mającym charakter seksualny zaangażowaniu ofiary”³⁵. Jeżeli sprawca dopuszcza się czynów określonych w art. 197 § 1 lub 2 k.k. działając ze szczególnym okrucieństwem lub z inną osobą dopuszcza się przestępstwa określonego w art. 197 § 3 k.k. Dla przyjęcia zgwałcenia zbiorowego wystarczy, aby tylko jeden ze sprawców doprowadził inną osobę do poddania się czynowi nierządnemu lub do wykonania takiego czynu, rola zaś pozostałych sprowadzała się do użycia przemocy, groźby bezprawnej lub podstęp³⁶. Szczególne okrucieństwo sprawcy zmierzającego do doprowadzenia innej osoby do poddania się czynowi nierządnemu może wyrazić się nie tylko w fizycznym, ale również psychicznym oddziaływaniu na osobę³⁷.

1.6. PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO MIENIU Z UŻYCIEM PRZEMOCY (AGRESJI)

Klasycznym występkiem tego rodzaju jest wymieniony w art. 280 § 1 k.k. „rozbój”, który polega na tym, iż sprawca dokonuje kradzieży używając przemocy wobec osoby lub grożąc natychmiastowym jej użyciem albo doprowadzając człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności. Działanie sprawcy przestępstwa rozbój skierowane jest zatem nie tylko przeciwko mieniu pokrzywdzonego, lecz także przeciwko jego osobie. Istotne jest przy tym, iż wartość mienia nie ma wpływu na kwalifikowanie danego czynu jako rozbój i rozbojem – o ile do zaboru mienia dojdzie w sposób wyżej opisany – będzie i takie zachowanie, w którym łupem sprawcy padły pieniądze o wartości kilku groszy³⁸. Również przemoc wobec osoby nie musi w takim przypadku charakteryzować się użyciem siły fizycznej o natężeniu stwarzającym niebezpieczeństwo dla życia i zdrowia pokrzywdzonego i przemocą w rozumieniu tego przepisu będzie np. przyciskanie

³³ M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, LEX.

³⁴ M. Rodzyńkiewicz, *Komentarz do art. 197 Kodeksu karnego*, LEX.

³⁵ Uchwała SN z 19.05.1999 w sprawie I KZP 17/99, OSNKW 1999, nr 7–8, poz. 37.

³⁶ Zob. wyrok SA w Warszawie z 28.11.1995 w sprawie II Ak 451, 95, OSP 1996, z. 11, poz. 216.

³⁷ Zob. wyrok SN z 13.04.1978 w sprawie II KR 52/78, OSNKW 1978, nr 12, poz. 145.

³⁸ Zob. wyrok SN z 26.11.2008 w sprawie II KK 79/08, Biul. PK 2009, nr 1, poz. 7.

pokrzywdzonego, przytrzymywanie go czy kopanie³⁹. W przypadku kilkuosobowej konfiguracji napastników (czyli działania ich w grupie) podnieść należy, iż ze współdziałaniem mamy do czynienia zarówno wtedy, gdy każdy ze współsprawców realizuje część znamion czynu zabronionego (np. jeden z napastników uderza ofiarę, inni przeszukują mu kieszenie), jak i wtedy, gdy współdziałający nie realizuje żadnego znamienia czasownikowego czynu zabronionego, ale wykonane przez niego czynności stanowią istotny wkład we wspólne przedsięwzięcie (np. stoi na tzw. „czatach”)⁴⁰. Wówczas gdy sprawca rozboju posługuje się bronią palną, nożem lub innym podobnie niebezpiecznym przedmiotem⁴¹ lub środkiem obezwładniającym albo działa w inny sposób bezpośrednio zagrażający życiu lub wspólnie z inną osobą, która posługuje się taką bronią, przedmiotem, środkiem lub sposobem, dopuszcza się zbrodni określonej w art. 280 § 2 k.k. Kolejnym przestępstwem przeciwko mieniu popełnionym z użyciem przemocy jest „wymuszenie rozbójnicze” (art. 282 k.k.), które polega na tym, że sprawca działając w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, przemocą, groźbą zamachu na życie lub zdrowie albo gwałtownego zamachu na mienie, doprowadza inną osobę do rozporządzenia mieniem własnym lub cudzym albo do zaprzestania działalności gospodarczej. O ile w przypadku rozboju sprawca dokonuje zaboru mienia natychmiast, tj. w trakcie stosowania przemocy, o tyle w przypadku wymuszenia rozbójniczego do pozyskania mienia dochodzi w jakiś czas po tym, jak sprawca zastosował działania opisane w tym przepisie. Przenosząc te uwagi na grunt szkoły wskazać należy, iż rozbojem będzie takie zachowanie, gdy sprawca bijąc kolegę zabiera mu np. telefon komórkowy lub pieniądze, zaś wymuszeniem rozbójniczym taka sytuacja, gdy telefon ten lub pieniądze (po uprzednim pobiciu lub użyciu groźby) sprawca każe przynieść w późniejszym terminie. Jeśli natomiast sprawca używa przemocy wobec osoby lub grozi natychmiastowym jej użyciem albo doprowadza człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności, bezpośrednio po dokonanej kradzieży i w celu utrzymania się w posiadaniu zabranej rzeczy, dopuszcza się „kradzieży rozbójniczej” określonej w art. 281 k.k. Przestępstwem przeciwko mieniu popełnionym często pod wpływem agresji jest

³⁹ Zob. postanowienie SN z 17.03.2009 w sprawie II KK 43/09, LEX nr 507950; postanowienie SN z 24.09.2008 w sprawie III KK 401/07, Biul. PK 2008, nr 12, poz. 12.

⁴⁰ Zob. wyrok SN z 29.06.2006 w sprawie V KK 391/05, OSNwSK 2006, nr 1, poz. 1289.

⁴¹ Przedmiotem tego rodzaju może być m.in. żyłетка, która – jak stwierdził to SA w Lublinie w wyroku z 18.12.2007 w sprawie II Aka 114/07 – ze względu na swe ostrze cechuje się wielką możliwością i łatwością powodowania ran ciętych i jej użycie powoduje podobne zagrożenie dla zdrowia, a nawet życia, jak użycie noża (zob. LEX nr 357193). Także użycie psa w typie rasy Amstaff-American Staffordshire Terrier jest – jak orzekł to SA w Katowicach w wyroku z 13.11.2008 w sprawie II Aka 319/08 – określonym w art. 280 § 2 k.k. posłużeniem się niebezpiecznym narzędziem (zob. Biul. SAKa 2009, nr 1, poz. 8).

przestępstwo „zniszczenia mienia” (art. 288 § 1 k.k.), które poza wspomnianym zniszczeniem obejmuje także takie zachowanie, jak uszkodzenie cudzej rzeczy lub uczynienie jej niezdatną do użytku.

2. ODPOWIEDZIALNOŚĆ NIELETNICH

Podstawowym aktem prawnym regulującym odpowiedzialność osób nieletnich jest Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich⁴². Na wstępie tych rozważań zaznaczyć należy, iż termin „odpowiedzialność” nie jest terminem użytym w tej publikacji precyzyjnie, a jedynie pewnym skrótem myślowym, zastosowanym z uwagi na ramy zakreślone tematem. W postępowaniu w sprawach nieletnich nie chodzi bowiem o zagadnienie odpowiedzialności nieletniego a nawet – co budzi kontrowersje – o osiągnięcie stanu sprawiedliwości, lecz o takie rozwiązanie problemu w sytuacji nieletniego, które będzie najbardziej dlań pomocne. Naczelną zasadą tego postępowania jest dobro dziecka i na czoło wysuwa się cel resocjalizacyjno-wychowawczy będący rozwinięciem tej zasady. Nie oznacza to, iż ustawa ta deprecjonuje interes społeczny, bowiem – jak podkreśla się w literaturze przedmiotu – troska o dobro dziecka w owym interesie się mieści⁴³. Termin „nieletni” w rozumieniu przedmiotowej ustawy (w odróżnieniu od terminu „małoletni”, którym posługuje się cywilistyka), w ścisłym tego słowa znaczeniu odnosi się do osób, które nie ukończyły 17 roku życia⁴⁴. W odniesieniu do nieletnich ustawodawca przyjmuje, iż w aspekcie elementów podmiotowych czynu osoby te – co do zasady – nie mają zdolności do zawinienia analogicznej jak osoby dorosłe, w związku z czym nie można przypisać im odpowiedzialności za „przestępstwo”. W przypadku wejścia w konflikt z prawem, tzn. popełnienia czynu zabronionego ustawą, odpowiedzialność nieletnich jest odpowiedzialnością za „czyn karalny”. Ten rodzaj odpowiedzialności dotyczy jednakże tylko tych nieletnich, którzy dopuścili się zachowania niezgodnego z prawem po ukończeniu 13 a przed ukończeniem 17 roku życia. W przypadku osób młodszych, tj. poniżej 13 roku życia (a zaznaczyć należy, iż ustawodawca nie określił dolnej

⁴² Tekst jedn. Dz.U. 2002, nr 11, poz. 109, dalej „u.p.n”.

⁴³ J. Ignatowicz (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, Warszawa 1993, s. 474–475.

⁴⁴ Wyraźnie jednakże zaznaczyć należy, iż przepisy omawianej ustawy stosuje się w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji w stosunku do osób, które nie ukończyły 18 lat, w zakresie zaś wykonywania środków wychowawczych lub poprawczych w stosunku do osób, wobec których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby 21 lat.

granicy wiekowej⁴⁵), w grę wchodzi wyłącznie odpowiedzialność za demoralizację. Oznacza to, że np. rozbój dokonany przez 12-latkę traktowany może być wyłącznie jako przejaw demoralizacji, natomiast ten sam czyn popełniony przez jego 13-letniego kolegę będzie już czynem karalnym. Istniejąca w tym względzie różnica nie sprowadza się jedynie do prawniczej nomenklatury, lecz ma wymierne znaczenie w aspekcie możliwości stosowania określonych środków prawnych. Najsurowszy z tych środków – zakład poprawczy (art. 10 u.p.n.), który orzekany jest w postępowaniu poprawczym przebiegającym według zasad procesu karnego, może być stosowany bowiem wyłącznie w postępowaniu o czyn karalny, czyli wobec nieletnich w wieku od 13 do 17 lat. Nie można go orzec wobec nieletnich, którzy nie ukończyli 13 roku życia i to bez względu na to, jak poważnego naruszenia prawa by się nie dopuścili, jak również wobec tych nieletnich, którzy wprawdzie ukończyli 13 rok życia, jednakże nie popełnili żadnego czynu karalnego, lecz „tylko” wykazują przejawy demoralizacji. Pod pojęciem „czyn karalny” rozumieć należy wszystkie te zachowania, które na gruncie prawa stanowią przestępstwa lub przestępstwa skarbowe, a także niektóre, szczegółowo wymienione w art. 1 § 2 pkt 2b u.p.n. wykroczenia (np. art. 51 k.w. – zakłócenie spokoju i porządku publicznego, art. 69 k.w. i 74 k.w. – usuwanie, uszkodzanie, niszczenie znaków państwowych lub znaków o groźącym niebezpieczeństwie, art. 76 k.w. – rzucanie przedmiotami w jadący pojazd i in.). Odnośnie do demoralizacji, ustawa wymienia szeroki zespół typowych jej przejawów, nie precyzuje jednakże tego pojęcia, odsyłając w tym zakresie do wiedzy psychologicznej i pedagogicznej⁴⁶. Jako typowe przejawy demoralizacji ustawa wymienia naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo oraz udział w grupach przestępczych (art. 4 § 1 u.p.n.).

⁴⁵ Praktyka sądowa notuje przypadki postępowań nawet wobec nieletnich poniżej 9 roku życia (zob. T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 31).

⁴⁶ Pojęcie to tłumaczy się jako stopień zagrożenia nieletniego z punktu widzenia oczekiwanej społecznej wartości osobowości, jaką każdy powinien prezentować we wspólnocie narodowej, a skrótnie – jako kryminologiczny wyraz patologii nieletnich (zob. J. Bafia, *Wokół idei przewodnich nowego prawa o nieletnich*, PPK 1984, nr 4). W literaturze zwraca się też uwagę, że w demoralizacji nie chodzi o zachowania jednostkowe, sporadyczne, izolowane, lecz o zespoły różnorodnych zachowań powtarzające się wielokrotnie i utrzymujące się, zaś w innych próbach definiowania tego zjawiska wysuwa się na czoło wartości moralne, podkreślając, że chodzi tu o odrzucanie przez nieletniego lub nieprzestrzeganie podstawowych norm moralnych, rzutujących na wypełnianie ról społecznie ważnych (zob. T. Bojarski, E. Skrętowicz, dz. cyt., s. 44).

Wszystkie wyżej przedstawione zachowania będąc przestępstwami niewątpliwie mieszczą się w pojęciu czynu karalnego i w przypadku nieletnich, którzy ukończyli 13 rok życia, mogą stanowić postawę wszczęcia postępowania o czyn karalny. W przypadku nieletnich młodszych mogą wskazywać na istnienie procesu demoralizacji i uzasadniać wszczęcie postępowania w tym zakresie. Nadmienić przy tym należy, iż to, w jakim wieku jest osoba pokrzywdzona działaniem nieletniego sprawcy, nie wpływa na zasady dotyczące odpowiedzialności tego nieletniego. Innymi słowy to, czy stosowana przez nieletniego przemoc słowna lub fizyczna ma charakter przemocy rówieśniczej, czyli ukierunkowana jest na osobę w tej samej grupie wiekowej, czy też jej obiektem jest dorosły (np. nauczyciel), może mieć wpływ na ocenę stopnia społecznej szkodliwości czynu czy też na ocenę stopnia demoralizacji nieletniego, jednakże na samą regułę jego odpowiedzialności wpływu nie ma.

2.1. TRYB POSTĘPOWANIA

Organem właściwym do rozpoznania sprawy nieletniego jest – co do zasady – sąd rodzinny (wydział rodzinny i nieletnich sądu rejonowego), na obszarze którego nieletni mieszka lub – w przypadku gdy miejsca zamieszkania nieletniego ustalić nie można – przebywa (art. 15 u.p.n. i art. 17 § 1 i 2 u.p.n.). Sędzia rodzinny wszczyna postępowanie, jeżeli zachodzi podejrzenie demoralizacji nieletniego lub podejrzenie popełnienia przez niego czynu karalnego. Może jednakże postępowania nie wszcząć lub wszczęte umorzyć, jeżeli okoliczności sprawy nie dają podstaw do jego wszczęcia lub prowadzenia albo gdy orzeczenie środków wychowawczych lub poprawczych jest niecelowe, w szczególności ze względu na orzeczone już środki w innej sprawie (art. 21 § 1 i 2 u.p.n.).

2.2. STOSOWANE ŚRODKI

Nie wchodząc w szczegóły dotyczące kwestii *stricte* proceduralnych, gdyż zdecydowanie wykraczałoby to poza problematykę zasadniczą artykułu, dość powiedzieć, iż w wyniku przeprowadzonego postępowania sąd rodzinny może orzec wobec nieletniego następujące środki:

- a) udzielić upomnienia;
- b) zobowiązać do określonego postępowania a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, do powstrzymywania się od przebywania w określonych

- środowiskach lub miejscach albo do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzenia się w stan odurzenia;
- c) ustanowić nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna;
 - d) ustanowić nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania, udzielających poręczenia za nieletniego;
 - e) zastosować nadzór kuratora;
 - f) skierować do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym;
 - g) orzec zakaz prowadzenia pojazdów;
 - h) orzec przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego;
 - i) orzec umieszczenie w rodzinie zastępczej, w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, w młodzieżowym ośrodku socjoterapii albo w ośrodku szkolno-wychowawczym;
 - j) orzec umieszczenie w zakładzie poprawczym;
 - k) zastosować środki o charakterze leczniczo-wychowawczym oraz środki przewidziane w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (art. 109 § 2 pkt. 4 k.r.o. – skierować do organizacji lub instytucji powołanej do przygotowania zawodowego albo innej placówki sprawującej częściową pieczę nad dziećmi).

Sąd rodzinny może również zobowiązać rodziców lub opiekuna nieletniego do poprawy jego warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych, a także do ścisłej współpracy ze szkołą, do której nieletni uczęszcza, poradnią psychologiczno-pedagogiczną lub inną poradnią specjalistyczną, zakładem pracy, w którym jest zatrudniony oraz lekarzem lub zakładem opieki zdrowotnej. Może też zobowiązać rodziców lub opiekuna do naprawienia w całości albo w części szkody wyrządzonej przez nieletniego (art. 8 § 1 i 2 u.p.n.). Jeżeli rodzice lub opiekun nieletniego nie realizują nałożonych na nich obowiązków, mogą zostać ukarani karą pieniężną w kwocie od 50 do 1500 zł. W pewnych przypadkach, sąd rodzinny działając jako sąd opiekuńczy, może – gdy uzna, że dobro dziecka jest zagrożone – orzec ograniczenie lub pozbawienie władzy rodzicielskiej, a nawet zakazać rodzicom kontaktów z dzieckiem (art. 109, 111 i 113 k.r.o.).

Analizując zasady odpowiedzialności nieletnich nie można pominąć i tego, iż w pewnych sytuacjach nieletni może odpowiadać tak jak osoba dorosła, czyli na zasadach określonych w Kodeksie karnym. Dotyczy to tych nieletnich, którzy po ukończeniu 15 lat dopuszczają się poważnego naruszenia prawa w postaci czynów enumeratywnie wymienionych w art. 10 § 2 k.k., takich jak m.in. za-

bójstwo, spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, zgwałcenie zbiorowe lub ze szczególnym okrucieństwem, rozbój i in., jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.

3. ZASADY ODPOWIEDZIALNOŚCI OSÓB DOROSŁYCH

Wbrew obiegowym opiniom, „osobą dorosłą” – w aspekcie odpowiedzialności karnej – nie jest ten, kto ukończył lat 18, a zatem uzyskał pełnoletniość metrykalną, lecz już ten, kto ukończył lat 17. Zgodnie bowiem z art. 10 § 1 k.k., odpowiedzialności karnej na zasadach określonych w Kodeksie karnym podlega ten, kto popełnił czyn zabroniony po ukończeniu 17 roku życia. Nie ulega zatem wątpliwości, iż na gruncie szkolnym przedmiotowa reguła dotyczyć będzie – ze względów oczywistych – wszystkich, którzy w szkole pracują, ale również i niemałej grupy uczniów, zwłaszcza tych, którzy kontynuują naukę w szkołach ponadgimnazjalnych. Osoby dorosłe ponoszą odpowiedzialność za popełnione wykroczenia, tj. czyny określone w Kodeksie wykroczeń⁴⁷ i na zasadach przewidzianych w Kodeksie postępowania w sprawach o wykroczenia⁴⁸ oraz za popełnione przestępstwa, które mogą mieć formę występku lub zbrodni, stypizowane we wspomnianym Kodeksie karnym i zgodnie z regułami przewidzianymi w Kodeksie postępowania karnego⁴⁹. Za wykroczenie ustawodawca przewidział kary w postaci: aresztu od 5 do 30 dni, ograniczenia wolności w wymiarze 1 miesiąca, grzywny w wysokości od 20 do 5000 zł oraz nagany (art. 18 k.w.), natomiast za popełnione przestępstwo grożą kary w postaci: grzywny w wysokości od 10 do 360 stawek w kwocie od 10 do 2000 zł, ograniczenia wolności od miesiąca do 12 miesięcy, pozbawienia wolności od miesiąca do 15 lat, kary 25 lat pozbawienia wolności i dożywotniego pozbawienia wolności (art. 32 k.k.). Niezależnie od powyższego, zarówno Kodeks karny jak i Kodeks wykroczeń przewiduje możliwość orzeczenia środków karnych, do których należą m.in. zakaz prowadzenia pojazdów, przepadek przedmiotów, obowiązek naprawienia szkody, nawiązka, podanie wyroku do publicznej wiadomości i in. (art. 39 k.k. i art. 28 k.w.). W przypadku popełnionego wykroczenia sądem właściwym rzeczowo do rozpoznania sprawy jest sąd rejonowy (wydział grodzki sądu rejonowego), natomiast

⁴⁷ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r., Dz.U. 1971, nr 12, poz. 114, dalej „k.w.”

⁴⁸ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r., Dz.U. 2001, nr 106, poz. 1148, dalej „k.p.w.”

⁴⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Dz.U. 1997, nr 89, poz. 555, dalej „k.p.k.”

w przypadku przestępstw sądem właściwym rzeczowo może być sąd rejonowy, jak i sąd okręgowy (w obu przypadkach wydział karny), w zależności od wagi popełnionego czynu. Do właściwości sądów okręgowych należą przestępstwa wymienione enumeratywnie w art. 25 § 1 k.p.k. Sądem właściwym miejscowo do rozpoznania sprawy jest ten sąd, w którego okręgu popełniono przestępstwo lub wykroczenie (art. 31 § 1 k.p.k. i art. 11 § 1 k.p.w.). Nie wchodząc w bardzo obszerną materię dotyczącą kwestii proceduralnych zasygnalizować jedynie należy, iż przestępstwa popełnione z użyciem przemocy w przeważającej większości należą do przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego, tzn. takich, w których akt oskarżenia wnosi i popiera przed sądem oskarżyciel publiczny, głównie prokurator. Wśród nich są jednakże i przestępstwa prywatnoskargowe, w których z oskarżeniem wystąpić może bezpośrednio sam pokrzywdzony⁵⁰ lub podmiot działający w jego imieniu. Jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni lub ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, prawa jego wykonuje przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje (art. 51 § 2 k.p.k.). Do przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego należy zniesławienie (art. 21 k.k.), znieważenie (art. 216 k.k.), naruszenie nietykalności cielesnej (art. 217 k.k.) i lekkie naruszenie czynności ciała (art. 157 § 2 k.k.).

4. KONTRATYP DOZWOLONEGO KARCENIA

W świadomości prawnej polskiego społeczeństwa silnie zakorzenione jest przekonanie, iż karcenie dziecka (w tym karcenie fizyczne) należy do elementów procesu wychowawczego oddziaływania, jest instrumentem kształtowania świadomości w aspekcie dobra i zła oraz korygowania przyszłych postaw, a co za tym idzie – jest zachowaniem prawnie dopuszczalnym. Abstrahując od oceny aspektu psychologiczno-pedagogicznego przedmiotowej tezy stwierdzić należy, iż w ujęciu prawnym pogląd ten (poza istotnym wyłączeniem podanym poniżej) znajduje pewne uzasadnienie w świetle obowiązującej regulacji prawnej. W ustawodawstwie polskim – w odróżnieniu od regulacji obowiązującej w innych krajach europejskich⁵¹ – nie ma bowiem jednoznacznego zakazu stosowania wobec dzieci i młodzieży karcenia cielesnego. Artykuł 40 Konstytucji RP z 1997 r. zawiera wprawdzie zapis mówiący o zakazie stosowania kar cielesnych, jednakże adresatem tej normy jest przede wszystkim władza publiczna i omawiany zapis

⁵⁰ Zgodnie z art. 49 § 1 k.p.k. pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo.

⁵¹ Ustawowy zakaz bicia dzieci oraz jakichkolwiek sposobów ich karcenia obowiązuje w Austrii, Danii, Szwecji, Norwegii, Finlandii, Niemczech, Łotwie a także na Cyprze i we Włoszech.

odnosi się do stosowania i wykonywania kar w imieniu państwa⁵². Żaden przepis obowiązujący w prawie polskim nie daje również i jednoznacznego przyzwolenia na stosowanie wobec małoletnich kar fizycznych⁵³, jednakże prawna tolerancja tego zjawiska wynika z istniejącego w polskim prawie karnym pozaustawowego kontratywu wychowawczego karcenia. Kontratypem – ujmując rzecz w dużym uproszczeniu – są okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną, co oznacza, iż pewne zachowania, mimo iż formalnie wyczerpują znamiona określonych czynów, nie są bezprawne i nie mogą stanowić podstawy pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej. Karcenie może przybrać różnorodną postać, w szczególności może być to karcenie słowne, karcenie mimiką lub gestem oraz karcenie fizyczne⁵⁴. Poszczególne postaci karcenia mogą zatem wyczerpywać znamiona takich przestępstw jak zniewaga (art. 216 k.k.), naruszenie nietykalności cielesnej (art. 217 k.k.), pozbawienie wolności (art. 189 k.k.) czy zmuszenie do określonego działania lub zaniechania (art. 191 k.k.), jednakże istnienie kontratywu pozbawia zachowania tego rodzaju przymiotu przestępności. Nie każde jednakże zachowanie podjęte przez osobę dorosłą wobec małoletniego będzie niekaralnym karceniem wychowawczym w znaczeniu wyżej podanym. Jak przyjmuje się bowiem w piśmiennictwie, do istoty karcenia należy cel wychowawczy i wyrządzenie dolegliwości dziecku (nie przekraczającej pewnego stopnia intensywności) można nazwać karceniem tylko wtedy, gdy intencją przyświecającą sprawcy jest osiągnięcie określonych efektów wychowawczych, czyli rezultatów dotyczących postawy i zachowania wartościowanych dodatkowo⁵⁵. Nie stanowi kontratywu karcenia zadawanie dolegliwości fizycznych dziecku bez powodu, w celu „odpłaty”, wyładowania frustracji czy też karcenie nadmierne, naruszające czynności narządu ciała lub powodujące rozstrój jego zdrowia bądź będące znęcaniem się (art. 207 k.k.)⁵⁶.

Przenosząc powyższe uwagi na grunt zagadnienia związanego *stricte* ze zjawiskiem przemocy w szkole wyraźnie podkreślić należy, iż karcenie fizyczne jest prawnie dopuszczalne jedynie w przypadku stosowania go przez rodziców. Na kontratyp tego rodzaju nie mogą powoływać się żadne inne osoby, w tym ani

⁵² L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 1998, s. 126.

⁵³ Tego rodzaju uprawnień nie przewiduje w szczególności Kodeks rodzinny i opiekuńczy, który nie wypowiada się co do dopuszczalności metod i środków wychowawczych.

⁵⁴ V. Konarska-Wrzosek, *Ochrona dziecka w polskim prawie karnym*, Toruń 1999, s. 59; też, *Regulacje prawnokarne dotyczące fizycznego karcenia dzieci*, Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka, 2003, nr 3, s. 2.

⁵⁵ A. Gubiński, *Karcenie i jego granice*, Prawo i Życie, 1960, nr 12, s. 1; I. Andrejew, *Oceny prawne karcenia nieletnich*, Warszawa 1964, s. 16.

⁵⁶ V. Konarska-Wrzosek, *Prawnokarne regulacje...*, s. 4–5.

prawni opiekunowie dziecka⁵⁷, ani wychowawcy i nauczyciele⁵⁸. Poczynienie tego zastrzeżenia wydaje się być niezmiernie istotne, bowiem zarówno w opinii powszechnej, jak i w poglądach środowisk pedagogicznych spotkać można tezę – mającą swój rodowód zapewne w dawniejszej myśli prawniczej⁵⁹ – iż każde karcenie podjęte w celu wychowawczym i przez podmioty umocowane do realizowania procesu wychowawczego (czyli przez tzw. wychowawców z zawodu) jest prawnie akceptowane i nie pociąga za sobą skutków prawnych. Tymczasem każdy nauczyciel (czy wychowawca w placówce oświatowo-wychowawczej, opiekuńczo-wychowawczej, szkolno-wychowawczej czy resocjalizacyjnej), stosujący w ramach środków dyscyplinujących jakąkolwiek przemoc fizyczną⁶⁰ będącą naruszeniem nietykalności cielesnej (jak chociażby np. pociągnięcie dziecka za ucho czy włosy) naraża się na odpowiedzialność karną za występki z art. 217 k.k., zaś w przypadku spowodowania naruszenia narządu ciała dziecka lub rozstroju jego zdrowia odpowiednio za występki z art. 157 k.k. i 156 k.k. Może też, w sytuacji gdy przemoc fizyczna stosowana jest często, trwa dłuższy czas lub jest zdarzeniem jednostkowym lecz dotkliwym, ponieść odpowiedzialność za przestępstwo znęcania (art. 207 k.k). W odniesieniu do nauczycieli (wychowawców) przyjmuje się, iż dozwoloną dla nich formą karcenia jest – z zachowaniem reguł wskazanych powyżej – karcenie słowne i w tym zakresie wymienionym podmiotom przysługuje kontratyp czyniący zachowania tego rodzaju prawnie dopuszczalnymi⁶¹.

PODSUMOWANIE

Zjawisko przemocy w szkole poza pytaniem o odpowiedzialność prawną rodzi drugie fundamentalne pytanie: o postawę wobec niej. Przemocy niewątpliwie nie da zwalczyć się przemocą, a sięganie po rozwiązania „słowe”, w tym fizycz-

⁵⁷ Zob. J. Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2000, s. 590; H. Ciepła (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, Warszawa 2002, s. 879.

⁵⁸ Zob. A. Olszewska, *Karcenie dzieci w polskim ustawodawstwie*, Niebieska Linia, 2009, nr 1, s. 24; V. Konarska-Wrżosek, *Prawnokarne regulacje...*, s. 4.

⁵⁹ Zob. I. Andrejew, dz. cyt., s. 89–90.

⁶⁰ Uwaga ta nie dotyczy regulowanej w Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich możliwości stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec osoby nieletniej umieszczonej w zakładzie poprawczym, w schronisku dla nieletnich, placówce opiekuńczo-wychowawczej czy w ośrodku szkolno-wychowawczym, które dopuszczalne są w celu przeciwdziałaniu takim zachowaniom, jak m.in. targnięcie się nieletniego na życie lub zdrowie własne albo innej osoby, nawoływanie do buntu, zbiorowej ucieczki itd. (art. 95a § 1, 4 i 5 u.p.n.).

⁶¹ Zob. V. Konarska-Wrżosek, *Prawnokarne regulacje...*, s. 4.

ne formy karcenia, nie tylko jest nieskuteczne wychowawczo – na co wskazują liczne opracowania tego zagadnienia – ale i niedozwolone prawnie. Przemoc w szkole często nie przybiera form drastycznych, wyczerpujących znamiona poważnych występków czy zbrodni, ale nawet w swym z pozoru „niewinnym” wymiarze bywa niejednokrotnie traumatycznym i bolesnym przeżyciem dla doświadczającego jej ucznia, rzutującym często na całe jego późniejsze, dorosłe życie. Również akty przemocy wobec nauczyciela, nawet jeśli sprowadzają się do zachowań incydentalnych, godzą w podstawowe wartości ludzkie i nie pozostają z reguły bez wpływu na zdrowie psychiczne i fizyczne pokrzywdzonego. O przemocy w szkole nie można zatem powiedzieć, iż jest to zjawisko niegroźne społecznie, o subminimalnym ładunku kryminogennym i nie można pozostawać wobec niej obojętnym. Ignorowanie przemocy, bagatelizowanie jej symptomów oraz skutków, a nawet celowe ukrywanie (co w środowisku nauczycielskim zdarza się z różnorodnych przyczyn, poczynając od wspomnianej wcześniej niskiej świadomości prawnej, poprzez prozaiczną mimikrę, na pajdokracji kończąc), jest zjawiskiem nieomal równie niebezpiecznym jak sama przemoc. Postawa taka nierzadko bowiem wpływa na agresorów rozzuchwalając, przyczyniając się do eskalacji zjawiska, legitymizacji agresji jako sposobu rozwiązywania problemów i odreagowywania napięć, a co za tym idzie – do kształtowania wśród uczniów postawy obojętności i znieczulenia na wszelkie przejawy agresji. Nie reagowanie na przemoc a także świadome unikanie konfrontacji z tym problemem jest nie tylko niewłaściwe wychowawczo (z przyczyn szeroko opisanych w literaturze pedagogicznej) ale i – co wyraźnie zaakcentować należy – niezgodne z prawem. Przepis art. 304 § 1 k.p.k. jednoznacznie stanowi bowiem, iż: „Każdy dowiedziawszy się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu ma społeczny obowiązek zawiadomić o tym prokuratora lub Policję”, zaś w § 2 tego artykułu czytamy: „Instytucje państwowe i samorządowe, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu, są obowiązane niezwłocznie zawiadomić o tym prokuratora lub Policję oraz przedsięwziąć niezbędne czynności do czasu przybycia organu powołanego do ścigania przestępstw lub do czasu wydania przez ten organ stosowanego zarządzenia, aby nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów przestępstwa”. Jeżeli zachodzi uzasadniona obawa użycia wobec osoby zawiadamiającej lub osoby dla niego najbliższej przemocy lub groźby bezprawnej, można zastrzec dane dotyczące miejsca zamieszkania do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu. Pisma procesowe doręcza się wówczas do instytucji, w której osoba jest zatrudniona lub na inny wskazany przez nią adres.

Analogiczny obowiązek sygnalizacji nakłada również Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, która w art. 4 § 1 i 2 u.p.n. zobowiązuje każdego, kto

stwierdził istnienie okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego bądź o popełnieniu przez niego czynu karalnego, do poinformowania o tym odpowiednich organów, w tym sądu rodzinnego lub Policji, zaś w § 3 tego artykułu ustawodawca adresatem tego obowiązku uczynił instytucje państwowe i organizacje społeczne.

W konkluzji stwierdzić należy, iż zarówno akty przemocy szkolnej jak i podejmowane wobec niej działania (lub zaniechania), nie podlegają ocenom wyłącznie na płaszczyźnie diagnoz wychowawczych, lecz mają swój wymiar także w optyce karnoprawnej, o czym zapominać nie można.